

Gräset är alltid grönare på andra sidan

JAG

DET FÖRSTA MINNE JAG har av att passera en gräns är då jag var tio år. Jag skulle resa med min farfar till Leningrad över en långhelg. Vi tog båten från Stockholm till Åbo, och därifrån åkte vi buss genom hela södra Finland. Jag visste att Finland och Sverige en gång i tiden utgjort ett enda land, men att Finland sedan erövrats av Ryssland, för att slutligen bilda en egen stat. Men det var inte mycket som märktes av övergången mellan Sverige och Finland, mer än att språket förändrades. Naturen var i stort sett densamma, och jag var för liten för att riktigt se skillnaden mellan träarkitekturen i respektive länders småstäder. Jag visste att Sverige var Sverige och att Finland var Finland, men gränsen mellan länderna verkade mest som en formalitet, en abstraktion, och jag har ingen aning om när vi lämnade det ena landet eller när vi kom in i det andra, också eftersom övergången skedde till sjöss.

Vi åkte genom sömniga småstäder, åt på olika lokala restauranger, besökte Runebergs hem i vackra Borgå. Runeberg, som vi knappast läste i skolan, men som jag bläddrat i hemma. Hans *Fänrik Ståls sägner* innehöll flera fascinerande skildringar, av Sven Duva, som var dum men tapper, Lotta Svärd, som gett

oss ordet ”lotta” som beteckning på kvinnlig militärpersonal, och såklart Döbeln, med det svarta bandet som höll ihop hans skadade huvud. Minnen av en tid som var oåterkalleligt försvunnen, då Sverige och Finland var ett och detsamma. Senare har jag förstått att en av de stora ironierna med Rysslands erövring av Finland från Sverige var att det var under den ryska tiden som den finska nationalkänslan växte fram, som landet utvecklade självständiga politiska institutioner och som språket kodifierades och de gamla finska legenderna i *Kalevala*, nationaleposet, samlades in av Elias Lönnrot. Och den största ironin i detta var att så många av de viktigaste skaparna av finsk nationalkänsla var finlandssvenskar, fennomaner, som inte sällan bytte sina svenska namn till manligt klingande finska.

Historien har gjort Finland till något annat än Sverige. Eller var det alltid det? Vad innebar det att Finland var svenskt? Var inte Sverige under den tiden lika mycket finskt egentligen? Fast det finska folket fick bära den tyngre bördan, av stormaktens krig – de finska soldaternas fruktade stridsrop hakkapeliitta, som genljöd över kontinenten under det 30-åriga kriget är numera namnet på ett däckmärke. Av den fattigdom som gjorde att svenska kungar redan under 1600-talet flyttade 40 000 finska bönder in i de svenska skogarna i Dalarna och Värmland, för att de skulle ägna sig åt svedjebruk där, odla upp marken och göra landet lite mer beboeligt, lite rikare. Av hotet från Ryssland – så gott som alla mer betydande medeltidsborgar som då låg i det svenska riket ligger nu i Finland, där de uppfördes som skydd mot ryssarna: Olofsborg/Olavinlinna, Tavastehus/Hämeenlinna och Viborg, som heter Viipurin linna på finska och Vyborgskij zamok på ryska, den borgen, och staden, som grundades av Tor-gils Knutsson, ligger nämligen numera i Ryssland.

På vår bussresa genom södra Finland kom vi slutligen fram till gränsen mot Sovjetunionen. Det gigantiska, mystiska och vagt hotfulla rike som bredde ut sig över halva världen, som det tycktes, med hundra etniciteter och en fast hand om hela östra och stora delar även av centrala Europa. Gränsområdet var stort. Jag vet inte om jag inbillade mig eller inte, men jag hade intrycket att allt blev större så snart vi närmade oss Sovjet. Skogen tätare, granarna yvigare, allt allvarligare, på något sätt. Vår buss rullade fram till gränskontrollen, och vi fick alla stiga ur för att gå igenom pass- och tullkontrollen, medan bussen genomsöktes utan och innan efter förbjudna varor och västpropaganda. Det här var första gången jag gick igenom en gränskontroll, och jag var inte så lite nervös över militärerna som strängt skärskådade oss i sina jättelika skärmmössor.

När jag gick fram, ensam, medan farfar väntade i kön bakom mig, stannade allt liksom upp. Den allvarlige mannen i passkontrollen tittade nära på mitt pass, under sin svartblanka mösskärm, sedan på mig, så på passet igen och sedan slog han till något slags larm. Det tjöt förfärligt. Jag blev stel av skräck. Ett par andra kontrollanter i ännu finare uniformer anslöt sig till honom i båset och skärskådade mitt pass, sedan mig, så på passet igen och sedan viftade de ändå vidare mig utan någon mer kommentar eller minsta min av förståelse för att det var ganska skakande för en tioåring att granskas som en kriminell, som om han vore ett hot, av flera vuxna män i olivfärgade uniformer. Jag kunde passera gränsen, men inte utan att det kändes i hela min kropp att vi nu var på väg in i ett främmande, kanske fientligt land. Den första stad vi passerade efter gränsen var det tidigare svenska, sedan finska och nu ryska Viborg.

Senare, när jag tåggluffade runt Europa i sena tonåren, passerade jag många gränser av liknande slag. Varje gång man skulle in i något östeuropeiskt land stannade tåget och gränsvakter, tullnärer, folk med stora hundar, tunga vapen och allvarliga miner gick igenom vagnarna. Ofta verkade det ha skett på natten, när jag låg och sov så gott det gick i de gamla tågens trånga kupéer där de galonklädda sätena gick att dra ut så att det skapades något slags läge som det gick att halvligga i – hade man tur och hamnade i en egen kupé kunde man dra ut dem allihop och på så sätt ordna en rätt bekväm bädd för en eller två personer. Men när passkontrollen drog igång var det alltid natt, tåget stod alltid på någon banvall en liten bit ifrån närmaste station. Ingen fick gå av eller på, passen samlades in, om någon ansågs misstänkt eller inte hade papperen i oklanderlig ordning fick den stiga av och gå in i ett litet hus där den fick sin identitet grundligare kontrollerad och kanske rentav kunde bli avvisad. Jag minns en gång när jag var på väg till Jugoslavien, precis i slutet av 80-talet, hur några tjejer med amerikanska pass, som jag delade kupé med, alla tvingades av medan jag med mitt europeiska, svenska pass fick sitta kvar i lugn och ro. I minnet har jag antagligen blandat upp scenen med scener ur filmer, där fångar leds över järnvägsspår med uppsträckta armar, medan de eskorteras av soldater som knuffar dem i ryggen med sina k-pistar. Fullt så dramatiskt var det inte, även om nattkänslan och hotfullheten förstärktes av de höga strålkastarna som lyste upp landskapet och tåget utifrån, så att alla skuggor blev skarpare och svartare än vanligt.

Några av amerikanskorna började gråta. De hade väl sett

samma filmer som jag. Själv satt jag kvar med den blandade känslan av tillfredsställelse över att vara utvald och en liten oro för vad som kunde hända dem, som jag alltid känner när jag köar för att visa upp mitt pass, på flygplatser numera, och ser hur kontrollanterna för in någon skräckslagen person i det lilla förhørsrummet.

De här gränsövergångarna och passkontrollerna flyter ihop i mitt minne. Natten, strålkastarna, soldaterna, ordena . . . De tycks tillhöra en svunnen tid, ett annat Europa. Men ett som ligger tillräckligt nära i tiden för att kunna komma igen, det är jag övertygad om. Andra delar av världen ser ju också i hög grad fortfarande ut på detta sätt. Den som reser i Mellanöstern lever ännu i denna i Europa svunna tid. Fientliga stater, som kanske delar gemensam historia, språk, religion, avgränsar sig från varandra och försöker både hålla folk inne och ute. Jo, de östeuropeiska kontrollerna ville naturligtvis hålla fientliga västerlänningar borta, men i än högre grad var deras gränser till för att hålla folk inne. Berlinmuren uppfördes inte för att stoppa flyktingar från att komma in, som dagens murar, utan för att hindra det egna folket att fly från förtrycket och fattigdomen.

Den gränsövergång jag minns tydligast från dessa tågloffarår i Europa före Berlinmurens fall, för att den blivit till en liten anekdot för mig, är inte från Warszawapaktens stater, utan det var när jag skulle åka in i Frankrike efter en tids vistelse i Barcelona. Gränsövergången skedde i Portbou, en ort som också har en historisk betydelse, som jag återkommer till. Jag var svartklädd, trött, sliten, smutsig och bar på en stor svart resväska – jag vägrade nämligen konsekvent att använda ryggsäck, för jag ville inte se ut som de andra tågloffarna, jag var ute på resa nämligen. När jag kom fram till tullen blev jag stoppad av en liten stram

fransk tullkontrollant med mustasch och kepi, som sig bör. Han visade med händerna att jag skulle lägga upp min resväska på det lilla bordet mellan oss och öppna den vänd mot mig. Så frågade han mig uppförande: ”Quelle est votre profession?”, Vad har ni för yrke? Jag studerar filosofi vid Stockholms universitet, svarade jag på min skolfranska, som räckte till för att det skulle låta bra när jag bara behövde uttrycka mig så kortfattat. Ah, très bien monsieur, mycket bra min herre, svarade han och stängde genast igen väskan utan att ens titta i den.

För mig har denna lilla anekdot blivit beviset på att man i Frankrike värdesätter studier i filosofi, och över huvud taget kultur, mer än vad man gjorde i Sverige. Här hemma fick jag alltid frågan vad jag skulle bli, när jag sa att jag pluggade det ämnet, där var det självklart att det var något bra att syssla med de stora och djupa tankarna.

Upplevelsen blir ännu mer symbolisk av att en av 1900-talets viktigaste tänkare, kritiker och författare, ja, i någon mening också en filosof, valde att ta livet av sig i Portbou. Jag syftar på Walter Benjamin, tysk jude, som tvingats på flykt undan nazisterna, och som tog livet av sig med en överdos morfin, just där, 25 september 1940, bara 48 år gammal. I hans omfattande och betydelsefulla kritiska arbete intar det så kallade Passagearbetet den centrala positionen, ett ofullbordat verk där han samlade material och anteckningar kring den moderna konsumtionens uppkomst, utifrån passagera i 1800-talets Paris. Passagera var föregångare till senare tiders varuhus och gallerior, kanske snarast något i stil med basarer, där massproducerade varor som den då ännu helt unga industrialismen pumpade ut salufördes till folk som där och då tog de första stegen mot vår egen tid, en tid i vilken man skapar sig sin identitet lika mycket genom

konsumtion som genom studier, arbeten och intressen – ja, det ena går kanske egentligen inte att skilja från det andra längre, dina intressen och din utbildningsnivå, samt givetvis din ekonomi, styr dina konsumtionsmönster, och med det du köper visar du omvärlden vem du är. Just övergången till denna tid, som vi strängt taget ännu lever i, även om vi numera kan leasa och streama många av de produkter som vi omger oss med, försökte Walter Benjamin gestalta i sitt Passagearbete. Det är på något sätt följdriktigt att det aldrig fullbordades, för det är väl strängt taget en typ av verk som inte kan fullbordas, på samma sätt som varuutbudet i passagera inte kunde det, eller våra dagars produktutveckling. Det finns alltid mer, nya konsumenter, nya produkter, nytt mode, ny teknik, alltid något som alla bara måste ha . . . Statslös, fredlös, jagad tog sig Walter Benjamin av daga just på den lilla gränsort där jag själv slapp få min väska inspekterad bara för att jag studerade filosofi.

Vad är egentligen ett land? Det är en av de där enkla frågorna, som alla vet svaret på – tills de börjar tänka lite närmare på saken. Strängt taget är ett land väl helt enkelt en avgränsad del av jorden, med en någorlunda fungerande politisk organisation, förmåga att stifta sina egna lagar och gärna något slags flagga, som de kan tåga in med vid OS-invingningar och så vidare.

Förenta Nationerna (FN) organiserar de flesta av jordens erkända stater. Länderna i FN kan knappast få sin existens ifrågasatt. Och ändå är inte ens det så enkelt som det verkar.

Redan exempelvis Storbritannien, som vi vanligen tar för givet, erbjuder en del tolkningsproblem. Det består ju av England,

Wales, Skottland samt Nordirland. Länder som alla är gemensamt representerade i FN, men som har varsitt landslag i fotboll, och vars historiska självkänsla också bygger på att de en gång inkorporerats i den gemensamma staten Storbritannien. Men där finns dessutom den lilla staten Isle of Man, en ö i vattnet mellan England och Irland som har gemensam utrikespolitik med Storbritannien, vars regent är Lord of Mann, samtidigt som den är självstyrande, med bland annat världens äldsta ännu fungerande parlament, Tynwald, grundat år 979. En skotte är inte engelsman, men båda är briter. En invånare på Isle of Man är ingetdera, men ingår ändå i den brittiska kronans stater.

Andra problem, som är mer brännande, är ockuperade länder, som Västsahara, Tibet eller norra Cypern. I alla tre områdena finns folk som egentligen inte skulle vilja vara under den nuvarande statens överhöghet, Marocko och Kina, i de två första fallen. Något mer komplicerat då det gäller norra Cypern. Turkiet utropade 1983 en turkiskspråkig stat där, som inget annat land erkänt. De grekiskspråkiga invånarna flydde redan på 70-talet, medan turkar flyttat in och i praktiken gjort området till ett turkiskspråkigt land.

Ännu märkligare är situationen för Taiwan, eller Republiken Kina, som dess officiella namn lyder. Ända till 1971 var det denna stat, grundad av Chiang Kai-shek och de kinesiska nationalister som flytt från fastlandet efter kommunisternas seger 1949, som representerade Kina i FN och Säkerhetsrådet. Det var först efter Nixons resa till Beijing 1971 som Folkrepubliken Kina tog över som det officiella Kina. Än idag gör Kina anspråk på Taiwan, som en ännu icke befriad del av landet, medan Taiwan i sin tur gör anspråk på Kina. Båda staterna har genomgått en strålande ekonomisk utveckling, och Taiwan har blivit demokratiskt, men

fortfarande har inte relationen mellan dem lösts, och Taiwan erkänns över huvud taget inte som stat av fler än 23 länder, bland vilka Vatikanstaten är den enda europeiska. Ändå lever landet i högönsklig välmåga.

Det kan tyckas som en lustighet att Taiwan fortfarande gör anspråk på att representera hela Kina – varför deklarerar de helt enkelt inte att de är en självständig stat? En av flera hakar där är att det skulle kunna provocera Kina om de gjorde det. För skulle de avstå från anspråken på Kina skulle de samtidigt indirekt ogiltigförklara Kinas anspråk på Taiwan. Det som förenar fienderna är tanken att de egentligen utgör en enda stat.

Förutom FN så finns det organisationer för mindre och icke erkända stater, som Unrepresented Nations and Peoples Organization (UNPO), med 42 medlemmar och säte i Bryssel. Där ingår just Taiwan liksom exempelvis Tibet, men även de franska provinserna Savoien och Bretagne, såväl som mer utspridda folk, som det nordafrikanska ursprungsfolket amazigherna, kallade berber på svenska; uppemot 60 miljoner människor som lever spridda från Marocko till Libyen. De antika romerska författarna Terentius och Apuleius lär ha varit berber, så de spelar en viktig roll i det europeiska kulturarvet, trots att de var nordafrikaner. Det romerska imperiet existerade i och för sig innan Europa var påtänkt som något slags gemensamt kulturellt område, för dem var Medelhavet, det de kallade vårt hav, Mare nostrum, centrum i imperiet och barbariet började någonstans i höjd med Alperna. Berberna var, till skillnad från dåtidens skandinaver, romare, medan vi var barbarer.

En av de nyaste medlemmarna i UNPO är förresten District of Columbia, alltså USA:s huvudstad Washington. Det räknas som ett federalt distrikt, vilket bland annat innebär att de 658 893

invånarna i det inte har någon riktig representation. Sedan 1990 får de välja så kallade skuggsenatorer, som dock inte har någon rösträtt. En kampanj pågår för att göra det till USA:s 51:a stat, och sedan 7 november 2015 är de medlemmar i UNPO. Ingen kan säga att stater är något självklart eller lätt att avgränsa, vare sig rumsligt eller i teorin.

Till historiens mer sorgliga kapitel hör alla de försvunna folken, som också bör nämnas i detta sammanhang. Många stater har uppstått och gått under genom historien, och det hör väl till de normala historiska processerna, men även folk har gått under, fördrivits eller utrotats. Judarna finns ännu kvar, men i stora delar av Europa där de levde under många århundraden finns det bara spillror, eller enstaka rester kvar. Den utrotningspolitik som fördes mot dem av nazisterna och deras allierade har utplånat en viktig del av det europeiska kulturarvet, som aldrig kan återskapas. Men även andra folk råkade illa ut under det grymma 1900-talet. I vårt direkta närområde har vi till exempel Ingermanland, en finskspråkig provins inne vid Finska viken, som helt tömdes på sin finskspråkiga befolkning under andra världskriget. Lite längre österut finns ännu fler exempel, som till exempel krimtatarerna som tvångsförflyttades av Stalin, eller det historiskt välbekanta Tjerkessien.

Tjerkessien var en gång ett land vid Svarta havets östra strand, inklämt mellan Ryssland och Georgien, som var känt för sina vackra kvinnor och från vilket många togs till sultanernas harem i Konstantinopel så länge dessa trakter lydde under det Osmanska imperiet. Nu ligger de i Ryssland. Runt staden Sotji, där